

Μικρασιατική καταστροφή: «γενοκτονία» ή «μοιραία συνέπεια» ενός πολέμου;

του Άγγελου Μ. Συρίγου*

1. Εισαγωγή

Το 1998 η Βουλή των Ελλήνων ψήφισε το νόμο 2645/1998. Σύμφωνα με το πρώτο άρθρο του νόμου¹ η 14η Σεπτεμβρίου κάθε έτους ορίσθηκε «ως ημέρα εθνικής μνήμης της γενοκτονίας των Ελλήνων της Μικράς Ασίας από το Τουρκικό Κράτος». Η ψήφιση του νόμου έγινε ομόφωνα χωρίς τη διατύπωση αντιρρήσεων ή έστω κάποιων επιφυλάξεων για το περιεχόμενο και τον σκοπό του. Αντιθέτως, δύο χρόνια αργότερα το 2001, η διαβίβαση για υπογραφή ενός σχεδίου Προεδρικού Διατάγματος κατ' εφαρμογήν του άρθρου 2 του Νόμου² από την ίδια κυβέρνηση, συνάντησε προβλήματα και απετέλεσε αντικείμενο πολιτικής αντιπαράθεσης.³

Η πολιτική αντιπαράθεση οδήγησε στο να τεθεί το ερώτημα κατά πόσον τα ιστορικά γεγονότα που έλαβαν χώρα στη Μικρά Ασία στις αρχές του 20ου αιώνα και κορυφώθηκαν τον Αύγουστο και Σεπτέμβριο του 1922 συνιστούν γενοκτονία του ελληνισμού της Μικράς Ασίας ή αποτελούν μοιραία συνέπεια ενός πολέμου που διήρκεσε πολλά χρόνια και είχε πολλά βίαια επεισόδια. Στόχος του παρόντος άρθρου είναι, με βάση τα ιστορικά στοιχεία, να εξετασθεί ο νομικός χαρακτηρισμός των γεγονότων εκείνης της εποχής και να διαπιστωθεί η ορθή νομική τους αντιμετώπιση πέραν από πρόσκαιρες πολιτικές αντιπαράθεσεις.

* Επίκουρος καθηγητής του διεθνούς δικαίου και της εξωτερικής πολιτικής στο Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του Παντείου Πανεπιστημίου.

¹ ΦΕΚ Α', 234/1998, σελ. 1013. Βλ. επίσης τους ακόλουθους νόμους με ανάλογο αντικείμενο: Ν. 2193/1994, ΦΕΚ Α', 32/1994, σελ. 311, που καθιέρωσε την 19η Μαΐου ως ημέρα μνήμης της γενοκτονίας των Ελλήνων του Πόντου, προς εκτέλεση του οποίου εκδόθηκε το Π.Δ. 99/1994, ΦΕΚ Α' 78/1994· επίσης ο Ν. 2397/1996, ΦΕΚ Α', 80/1996, σελ. 510 σύμφωνα με τον οποίο «ορίζεται η 24η Απριλίου ως ημέρα μνήμης της γενοκτονίας των Αρμενίων από την Τουρκία» προς εκτέλεση του οποίου εκδόθηκε το Π.Δ. 162/1997, ΦΕΚ Α' 144/1997, σελ. 707· επίσης το Ν. 3218/2004, ΦΕΚ Α' 12/2004, σελ. 127, 27 για την καθιέρωση της 27ης Ιανουαρίου ως ημέρα μνήμης των Ελλήνων Εβραίων μαρτύρων και ηρώων του Ολοκαυτώματος, προς εκτέλεση του οποίου εκδόθηκε το Π.Δ. 31, ΦΕΚ Α' 51/2005.

² Σύμφωνα με το άρθρο 2 «ο χαρακτήρας, το περιεχόμενο, ο φορέας και ο τρόπος οργάνωσης των εκδηλώσεων εθνικής μνήμης καθορίζονται με Προεδρικό Διάταγμα, που εκδίδεται με πρόταση των Υπουργών Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης και Πολιτισμού, ύστερα από γνώμη της Ομοσπονδίας Προσφυγικών Σωματείων Ελλάδος».

³ Χρονικά η προώθηση του Π.Δ. συνέπεσε με την απόφαση της γαλλικής εθνοσυνελεύσεως να αναγνωρίσει τη γενοκτονία των Αρμενίων στις 18 Ιουνίου 2001, βλ. Fabre, C., "La France s'apprête à reconnaître le génocide arménien de 1915", & "Arménie, devoir de mémoire" (κύριο άρθρο), *Le Monde*, 18 Ιουνίου 2001. Το γεγονός προκάλεσε όξυνση στις σχέσεις Γαλλίας-Τουρκίας. Ο Τούρκος πρόεδρος στη Γαλλία αποχώρησε για μερικές ημέρες από τη χώρα, το τουρκικό Συμβούλιο Εθνικής Ασφαλείας καταδίκασε τη γαλλική στάση και απειλήθηκαν οι εμπορικές σχέσεις των δύο χωρών, *Turkish Daily News*, 23 Ιανουαρίου 2001. Είναι προφανές ότι η ελληνική κυβέρνηση θεώρησε ότι μπορεί να υπήρχαν αντίστοιχες αντιδράσεις από την Τουρκία σε μία περίοδο που γινόταν σοβαρή προσπάθεια να μειωθεί η ένταση στις σχέσεις των δύο χωρών.

2. Τί είναι Γενοκτονία

Σύμφωνα με το άρθρο 2 της Συμβάσεως του ΟΗΕ του 1948 για την πρόληψη και καταστολή της γενοκτονίας, όπως επαναλαμβάνεται και στο άρθρο 6 του Καταστατικού Χάρτη του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου του 1998

«γενοκτονία νοείται οποιαδήποτε από τις ακόλουθες πράξεις που ενεργούνται με την πρόθεση ολικής ή μερικής καταστροφής ομάδος εθνικής, εθνολογικής, φυλετικής ή θρησκευτικής:

α. φόνος των μελών της ομάδας,

β. σοβαρά βλάβη της σωματικής ή διανοητικής ακεραιότητας των μελών της ομάδας,⁴

γ. εκ προθέσεως υποβολή της ομάδας σε συνθήκες διαβιώσεως δυνάμενες να επιφέρουν την πλήρη ή τη μερική σωματική καταστροφή αυτής»⁵

δ. μέτρα αποβλέποντα εις την παρεμπόδισιν των γεννήσεων εις τους κόλπους ορισμένης ομάδος κ.λ.π..»

Φυσικά η σύμβαση αυτή δεν ίσχυε κατά το χρόνο των γεγονότων της μικρασιατικής καταστροφής, ούτε έχει αναδρομική ισχύ. Η χρήση της όμως και η επίκληση του ορισμού της γίνεται αφ' ενός διότι πρόκειται περί του μοναδικού κειμένου που καθορίζει ρητώς την έννοια της γενοκτονίας. Αφ' ετέρου, όπως έχει αναφέρει και το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης από το 1951:

«οι αρχές που περιλαμβάνονται στη σύμβαση αναγνωρίζονται από τα πολιτισμένα κράτη ότι δεσμεύουν όλα τα κράτη ακόμη και εάν δεν έχουν συμβατική υποχρέωση. Η πρόθεση ήταν η Σύμβαση [κατά της γενοκτονίας] να έχει παγκόσμιο πεδίο δράσεως»⁶

Συνεπώς, η Σύμβαση καθιερώνει συμβατικά μία οικουμενική αρχή, την απαγόρευση της γενοκτονίας, που ίσχυε και προ της καταγραφής της το 1948. Αυτή η αρχή δεσμεύει όλα τα κράτη εθιμικά, ασχέτως εάν έχουν υπογράψει τη σύμβαση του 1948. Ο οικουμενικός χαρακτήρας της Συμβάσεως, καθώς και οι αντιδράσεις π.χ. στην περίπτωση της αρμενικής γενοκτονίας το 1915, όπως αναλύεται κατωτέρω, βεβαιώνουν ότι πολύ πριν το 1948, η γενοκτονία ήταν καταδικασμένη ως έγκλημα κατά της ανθρωπότητας.

⁴ Σύμφωνα με την προπαρασκευαστική Επιτροπή για το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο που επεξεργάστηκε και διευκρίνισε τους κανόνες που θα εφαρμόσει το Δικαστήριο, η σοβαρή βλάβη της σωματικής ή διανοητικής ικανότητας μπορεί να περιλαμβάνει βασανισμούς, βιασμούς, σεξουαλική βία και απάνθρωπη ή υποτιμητική μεταχείριση. Report of the Preparatory Commission for the International Criminal Court, 2 November 2000, Addendum, PCNICC/2000/add.2

⁵ Σύμφωνα με την ίδια Επιτροπή, ο όρος «συνθήκες διαβιώσεως» μπορεί να περιλαμβάνει μελετημένη αποστέρηση των πόρων που είναι απαραίτητοι για την επιβίωση, όπως τροφή και ιατρικές υπηρεσίες καθώς και συστηματική αποβολή από κατοικίες. *Idem*.

⁶ “The principles underlying the Convention are recognised by civilised nations as binding on States even without any conventional obligation. It was intended that the Convention would be universal in scope. Its purpose is purely humanitarian and civilising. The contracting States do not have any individual advantages or disadvantages nor interests of their own, but merely a common interest.”, Reservation to the Convention on the prevention and punishment of the crime of Genocide, Advisory Opinion, 28 May 1951.

Επίσης, πρέπει να τονισθεί, ότι το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο στο άρθρο 5 του Καταστατικού του ξεχωρίζει τη γενοκτονία από τα λοιπά εγκλήματα στα οποία έχει αρμοδιότητα, κατατάσσοντας αυτή σε ξεχωριστή κατηγορία, ενώ ακολουθούν τα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας και τα εγκλήματα πολέμου. Αυτή η διαφοροποίηση δείχνει και τη σοβαρή διαφορά μεταξύ γενοκτονίας και λοιπών εγκλημάτων.

3. Η απαγόρευση εγκλημάτων που συνιστούσαν γενοκτονία πριν το 1948

Η καθολική απαξία πράξεων που συνιστούσαν γενοκτονία και αποτελούσαν εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, ήταν ήδη γνωστή πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ιδίως σε σχέση με την γενοκτονία των Αρμενίων. Πιο συγκεκριμένα στη Σύμβαση της Χάγης του 1907 είχε περιληφθεί ο «όρος Μαρτενς»⁷ που ανέφερε ότι

*«Έως ου καταρτισθή πληρέστερος κώδιξ των εν πολέμω νόμων τα Υψηλά συμβαλλόμενα Μέρη, κρίνουνσι σκόπιμον να βεβαιώσωσιν ότι εις τας περιπτώσεις τας μη παρ' αυτών κανονισθείσας οι τε πληθυσμοί και οι εμπόλεμοι μένουσιν υπό την προστασίαν και το κράτος των αρχών του διεθνούς δικαίου, οίαι αύται πηγάζουσιν εκ των υπό των πεπολιτισμένων εθνών τεθέντων εθίμων, των νόμων της φιλανθρωπίας και των απαιτήσεων της δημοσίας συνειδήσεως».*⁸

Το κείμενο αυτό καταδεικνύει ότι η διεθνής κοινότητα αναγνώριζε ήδη από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα ότι υπήρχαν υπέρτερες αρχές και διεθνή έθιμα που δεν είχαν ακόμη κωδικοποιηθεί και τα οποία προστάτευαν τους πληθυσμούς κατά την περιόδων ενόπλων συγκρούσεων.⁹

Αυτό κατέστη σαφέστερο όταν κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, την 24^η Μαΐου 1915, οι δυνάμεις της Αντάντ καταδίκασαν τις σφαγές των Αρμενίων από την Οθωμανική κυβέρνηση. Προειδοποίησαν ότι «λόγω των νέων αυτών εγκλημάτων της Τουρκίας κατά της ανθρωπότητας και του πολιτισμού» θα θεωρούσαν υπευθύνους όλα τα μέλη της τουρκικής κυβερνήσεως καθώς και τους αξιωματούχους που είχαν αναμειχθεί στις

⁷ Για περισσότερα βλ. Ticehurst, R., "The Martens Clause and the Laws of Armed Conflict", στο συλλογικό έργο *A Manual of International Humanitarian Laws*, editor Naorem, S., Regency Publications, New Delhi, 2004.

⁸ Σύμβασις περί των νόμων κι Εθίμων του κατά ξηράν πολέμου και προσηρτημένος κανονισμός, (Convention (No IV) respecting the laws of war on land, 18 October 1907, preamble, Treaty Series No 539 Hague Convention) όπως το κείμενο μεταφράζεται στα *Κείμενα Διεθνούς Πρακτικής-Ένοπλες Συρράξεις και Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο*, επιμέλεια Περράκη, Σ. & Μαρούδα, Μ-Ν., εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2001, σελ. 335.

⁹ Στο πλαίσιο της ίδιας αντιλήψεως περί της προστασίας άμαχου πληθυσμού και μαχητών, τα ευρωπαϊκά κράτη είχαν παρέμβει επανειλημμένως κατά τον 19^ο αιώνα στην Οθωμανική αυτοκρατορία ζητώντας την προστασία χριστιανικών πληθυσμών που κινδύνευαν μετά από επαναστατικά γεγονότα, βλ. Dadrian, V., "Genocide as a problem of national and international law: the World War I Armenian case and its contemporary legal ramifications", *Yale Journal of International Law*, 1989, vol. 14, σελ. 234-237.

σφαγές.¹⁰ Η Τουρκία απάντησε ότι εντός των συνόρων της μπορεί να λάβει οποιοδήποτε μέτρο για την ασφάλειά της χωρίς να έχει υποχρέωση να εξηγήσει τις ενέργειές της σε ξένες κυβερνήσεις.¹¹

Το 1919 κατά τη διάσκεψη για την ειρήνη στο Παρίσι θεσπίσθηκε ειδική επιτροπή με αντικείμενο τις ευθύνες και κυρώσεις που έπρεπε να επιβληθούν στις ηττηθείσες δυνάμεις κατά τον Πόλεμο. Εκεί συζητήθηκαν μεταξύ άλλων και τα εγκλήματα που είχαν γίνει κατά τη διάρκεια του πολέμου, περιλαμβανομένης και της γενοκτονίας των Αρμενίων. Ο Νικόλαος Πολίτης, μέλος της επιτροπής και Υπουργός Εξωτερικών της Ελλάδος πρότεινε τη υιοθέτηση μίας νέας κατηγορίας εγκλημάτων πολέμου που συνιστούν «*σοβαρές παραβιάσεις του ανθρωπίνου δικαίου*» αν και για τεχνικούς λόγους μπορεί να μην αντίκεινται σε συγκεκριμένες διατάξεις του ποινικού δικαίου.¹² Οι θέσεις του Πολίτη έγιναν δεκτές από την επιτροπή που είχε αναλάβει να μελετήσει το θέμα. Το αποτέλεσμα ήταν ότι στα άρθρα 226 και 230 της Συμβάσεως των Σεβρών θεσπίσθηκε ρητή υποχρέωση της Τουρκίας να παραδώσει για να δικασθούν πρόσωπα που ήσαν υπεύθυνα για τις «σφαγές» που έλαβαν χώρα σε εδάφη της αυτοκρατορίας.

Εν όψει της πιθανής παραπομπής τους σε δικαστήριο για τις σφαγές των Αρμενίων, επτά υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι της ηγεσίας των Νεοτούρκων, άμεσα ενεχόμενοι στα εγκλήματα, είχαν ήδη διαφύγει από την Κωνσταντινούπολη από το Νοέμβριο του 1918.¹³ Τελικώς, το 1920 οι Βρετανοί φυλάκισαν στην Μάλτα 118 υψηλόβαθμους Τούρκους που ενέχονταν σε εγκλήματα πολέμου. Η μεγάλη δυσκολία συγκεντρώσεως αποδεικτικού υλικού για την περίοδο των σφαγών κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και η απροθυμία συνεργασίας επ' αυτού του θέματος της οθωμανικής κυβερνήσεως, οδήγησε τελικώς το 1921 σε απελευθέρωση όσων Τούρκων παρέμεναν ακόμη στα χέρια των Βρετανών και δεν είχαν δραπετεύσει.

Παρ' όλα αυτά στην ίδια την Οθωμανική αυτοκρατορία μεταξύ 1919-1921 διεξήχθησαν κάποιες δίκες αξιωματούχων που έλαβαν μέρος στη γενοκτονία των Αρμενίων ενώπιον στρατοδικείων. Εκατόν τριάντα κατηγορούμενοι παραπέμφθηκαν για παραβίαση των οθωμανικών νόμων και όχι του διεθνούς δικαίου, γεγονός που αποδεικνύει ότι πέραν των εθιμικών διεθνών κανόνων υπήρχαν και εσωτερικοί τουρκικοί νόμοι που ποινικοποιούσαν μαζικές σφαγές αμάχων.¹⁴ Πέραν της καταδίκης κάποιων χαμηλόβαθμων

¹⁰ Bloxham, D., *The Great Game of Genocide*, Oxford University Press, Oxford, 2005, σελ. 136-139.

¹¹ *Oppenheim's International Law*, Lauterpacht, H., 7th edition, Longmans, London, 1947, σελ. 583.

¹² Willis, J., *Prologue to Nuremberg: the politics and diplomacy of punishing war criminals of the first World War*, Greenwood Pub Group, New York, 1982, σελ. 157.

¹³ βλ. Dadrian, ως ανωτέρω υποσ. 9, σελ. 282. Η Γερμανία στην οποία είχαν καταφύγει κάποιοι από τους πρωταίτιους όπως π.χ. ο Ταλάτ Πασάς αρνήθηκε τη σύλληψη και έκδοσή του στην Τουρκία.

¹⁴ Για περισσότερα βλ. Dadrian, ως ανωτέρω υποσ. 9, σελ. 293-317.

αξιωματούχων (σε μία περίπτωση σε θάνατο) οι δίκες παρέμειναν ημιτελείς μέσα στη σύγχυση και στο χάος που επικρατούσε στην Τουρκία εκείνης της περιόδου. Η επιβολή του κεμαλικού καθεστώτος και η υπογραφή της συνθήκης της Λωζάνης με την οποία ουσιαστικά αμνηστεύθηκαν τα εγκλήματα εκείνης της περιόδου,¹⁵ οδήγησε στην τελική ατιμωρησία των υπευθύνων.

Συμπερασματικά, η καταδίκη εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας, όπως είναι η γενοκτονία, δεν ήταν έννοια άγνωστη προ του 1948. Αφ' ενός μεν είχε περιληφθεί η σχετική αναφορά στους κανόνες του διεθνούς εθιμικού δικαίου στη σύμβαση της Χάγης του 1907. Αφ' ετέρου δε τα γεγονότα που είχαν ακολουθήσει τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και η προσπάθεια για εκδίκηση των ενεχομένων στη γενοκτονία των Αρμενίων καθώς και η φυγή των πρωταίτιων καταδεικνύουν ότι ήταν σαφές και στην Τουρκία ότι πράξεις όπως οι μαζικές δολοφονίες, οι προσχηματικές μετακινήσεις πληθυσμών που κατέληγαν σε εξόντωσή τους, η σφαγή όλων των ανδρών, οι βιασμοί γυναικών κ.λ.π. ήσαν απολύτως καταδικαστέες τόσο από το διεθνές όσο και από το οθωμανικό δίκαιο.

4. Τα γεγονότα μετά την κατάρρευση του μετώπου στην Μικρά Ασία τον Αύγουστο του 1922

Με βάση τον ορισμό της γενοκτονίας της συμβάσεως του 1948, θα εξετασθούν τα γεγονότα του 1922. Θα πρέπει να διευκρινισθεί ότι δεν αρκούν φόντοι σε εκτεταμένη κλίμακα για να υπάρχει γενοκτονία. Πρέπει ταυτοχρόνως να μπορεί να αποδειχθεί ότι υπήρχε πρόθεση ολικής ή μερικής καταστροφής των Ελλήνων. Σε άλλη περίπτωση θα έχουμε εγκλήματα πολέμου ή εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, όταν στρέφονται κατά αμάχων, αλλά δεν θα υπάρχει γενοκτονία.

Μαζικές συλλήψεις και εκτοπισμοί αρρένων: Στις 3/16 Σεπτεμβρίου 1922, μία εβδομάδα μετά την είσοδο των Τούρκων στη Σμύρνη, ο στρατιωτικός διοικητής Σμύρνης Νουρεντίν με την υπ' αριθμόν 5 διαταγή του¹⁶ έδωσε εντολή να συλληφθούν όλοι οι άρρενες Έλληνες και Αρμένιοι ηλικίας από 18 έως 45 ετών. Στην πράξη περιελήφθησαν όλοι οι άρρενες ηλικίας 16 έως 55-60 ετών. Όλοι αυτοί εστάλησαν στα Τάγματα Εργασίας [Αμελέ Ταμπουρού] (για τα οποία γίνεται λόγος κατωτέρω) και εξοντώθηκαν στη συντριπτική τους πλειοψηφία. Η σύλληψη και εξόντωση όλου του άρρενος πληθυσμού μίας ομάδας αποτελεί κατ' εξοχήν μέσον γενοκτονίας, αφού στερεί την δυνατότητα αναπαραγωγής της φυλής και, υπό τις

¹⁵ Βλ. VII. Δήλωσης περί αμνηστείας και Πρωτόκολλον, 24 Ιουλίου 1923.

¹⁶ Το ακριβές κείμενο της διαταγής με ημερομηνία 3/16 Σεπτεμβρίου 1922 ή 16/9/1338 κατά το τουρκικό ημερολόγιο αναφέρεται μεταξύ άλλων στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος ΙΕ, σελ. 237. Το αναφέρει επίσης και Αγγελομάτης, *Χρονικόν Μεγάλης Καταστροφής*, Εστία, Γ' Έκδοσις. Βλ. επίσης σε Ιστορία του Ελληνικού Έθνους διαταγή υπ' αριθ. 10/10 Σεπτεμβρίου 1922, σελ. 238.

κοινωνικές συνθήκες της εποχής, προστασίας των γυναικοπαίδων και παροχής μέσων για την επιβίωσή τους.

Εθνικές εκκαθαρίσεις: Με την ίδια απόφαση εκλήθησαν όλες οι οικογένειες Ελλήνων και Αρμενίων που κατάγονταν από τα παράλια της Σμύρνης να εγκαταλείψουν μέχρι την 17/30 Σεπτεμβρίου 1922 τη χώρα. Όσοι δεν είχαν φύγει μέχρι τη συγκεκριμένη ημερομηνία θα εθεωρούντο ύποπτοι απειλής κατά της ασφάλειας του στρατού και της δημοσίας τάξεως με συνέπεια την εξορία στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας. Οι μαζικές διώξεις και οι συλλήβδην εκτοπίσεις όλων των γυναικοπαίδων, λαμβανομένων υπ' όψιν και των αντίστοιχων μεθόδων που ακολούθησαν οι Τούρκοι για τη γενοκτονία των Αρμενίων, συνιστούν εθνοκάθαρση και γενοκτονία.

Τάγματα εργασίας: Οι αιχμάλωτοι άνδρες και όσα γυναικόπαιδα δεν μπόρεσαν εντός του καθορισμένου από τον Νουρεντίν διαστήματος των 13 ημερών να διαφύγουν από τη Μικρά Ασία (μέχρι δηλ. την 17/30 Σεπτεμβρίου 1922), οδηγήθηκαν στα Τάγματα Εργασίας. Αρκετοί από αυτούς εσφάγησαν τις αμέσως επόμενες ημέρες. Οι υπόλοιποι εξολοθρεύθηκαν από κακουχίες, αστιτία, επιδημίες εξανθηματικού τύφου και εντερίτιδας. Από τον δεκάδες χιλιάδες αιχμαλώτων (μόνον από την πόλη και την περιοχή της Σμύρνης υπολογίζεται ότι είχαν συλληφθεί 150.000 άτομα) επέζησαν και ήλθαν στην Ελλάδα το 1924 περίπου 18.540 άτομα εκ των οποίων μόνον οι 320 ήταν πολιτικοί κρατούμενοι.¹⁷ Αξίζει να σημειωθεί ότι όσοι επιζούσαν ένα περίπου χρόνο μετά τη σύλληψή τους, κατά την υπογραφή της Συμβάσεως περί ανταλλαγής πληθυσμών, έπρεπε σύμφωνα με το άρθρο 4 να σταλούν αμέσως στην Ελλάδα. Παρ' όλα αυτά οι τουρκικές αρχές τους κράτησαν παρά τη συμφωνία για ακόμη εννέα μήνες, υποβάλλοντάς τους σε σκληρή καταναγκαστική εργασία.¹⁸

Η πυρπόληση της Σμύρνης: Στις 31 Αυγούστου/13 Σεπτεμβρίου 1922 έγινε η πυρπόληση της Σμύρνης. Σύμφωνα με όλες τις μαρτυρίες, η πυρπόληση ήταν εσκεμμένη¹⁹ και καθοδηγούμενη από τον τουρκικό στρατό. Τούρκοι στρατιώτες με δοχεία πετρελαίου και εμπρηστικές βόμβες πυρπόλησαν όλες τις ελληνικές και την αρμενική συνοικία, «αφήνοντας

¹⁷. Οι υπόλοιποι 18.220 ήταν στρατιωτικοί που είχαν συλληφθεί αιχμάλωτοι. Στους ομήρους που επέστρεψαν δεν περιλαμβάνονταν γυναίκες ή παιδιά.

¹⁸ Το θέμα ήλθε κατ' επανάληψη στη Μικτή Επιτροπή που είχε αναλάβει την Ανταλλαγή, βλ. σχετ. Commission Mixte pour l' échange des populations Grecques et Turques, Procès-Verbaux, xii, 2nd meet. 9 October 1923, 13th meet. 31 October 1923 & 14th meet. 2 November 1923.

¹⁹ Μοναδική εξαίρεση στη συμφωνία ελληνικών και ξένων πηγών για την εσκεμμένη πυρπόληση της Σμύρνης αποτελούν Τούρκοι συγγραφείς που αναφέρουν ότι «η τουρκική ευθύνη δεν αποδείχθηκε ποτέ», βλ. Shaw & Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Vol. II, Cambridge University Press, 1977, σελ.363 & fn.96. Ακόμη και ο Kinross στην αγγιογραφία του Κεμάλ παραδέχεται ότι τη φωτιά ξεκίνησαν Τούρκοι στρατιώτες στην αρμενική συνοικία, *Ataturk, the rebirth of a nation*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1990, σελ.324-326.

την πιο εύφλεκτη τουρκική συνοικία» απείρακτη.²⁰ Η φωτιά διήρκεσε επί μία εβδομάδα καταστρέφοντας 55.000 σπίτια, εκ των οποίων 43.000 ελληνικά, 10.000 αρμενικά και 2.000 ξένων υπηκόων. Η καταστροφή των κατοικιών εκ προθέσεως, όπως έγινε με το σύνολο σχεδόν των ελληνικών κατοικιών στη Σμύρνη, συνιστά αποστέρηση των κατοίκων από τις εστίες τους και υποβολή της ομάδας σε συνθήκες διαβίωσης δυνάμενες να επιφέρουν την πλήρη ή μερική σωματική καταστροφή αυτής.

Μαζικές σφαγές ελληνικών πληθυσμών: Παραλληλα με τις συλλήψεις, την εθνοκάθαρση και τους εκτοπισμούς, σημειώθηκαν πολλές μαζικές σφαγές του ελληνικού πληθυσμού στη Δυτική Μικρά Ασία²¹ και στον Πόντο. Ο Ρακτιβάν, σύμβουλος του Βενιζέλου κατά τη συνδιάσκεψη της Λωζάνης, χρησιμοποιώντας τα στοιχεία που είχε στη διάθεση του ο Βενιζέλος θεωρεί, ότι τα θύματα μεταξύ των Ελλήνων στην περίοδο 1919-1922 ανέρχονταν περίπου σε 500.000.²² Εξ άλλου ήδη από τον Μάιο του 1922 είχαν συζητηθεί στο βρετανικό κοινοβούλιο αναφορές για «τρομακτικές ωμότητες» των κεμαλικών δυνάμεων στον Πόντο «στα πλαίσια συστηματικής πολιτικής για την εξολόθρευση των χριστιανικών μειονοτήτων στη Μικρά Ασία».²³

Μαζική έξοδος: Λόγω της απειλής των σφαγών, 760.000 πρόσφυγες,²⁴ η κατά άλλους συγγραφείς 848.000²⁵ ή 900.000,²⁶ διέφυγαν το χρονικό διάστημα αμέσως μετά τη κατάρρευση του μετώπου στην Ελλάδα για να γλυτώσουν τη ζωή τους.

Κατόπιν αυτών των στοιχείων είναι εμφανές ότι υπήρξαν μαζικές εξοντώσεις του πληθυσμού είτε άμεσα με σφαγές, είτε με υποβολή σε συνθήκες που επέφεραν το φυσικό τους θάνατο. Οι εξοντώσεις ήταν συστηματικές και στράφηκαν αδιακρίτως κατά του

²⁰ "...which burned the European quarter and left the inflammable Turkish quarter scathless", Toynbee, A. & Kirkwood, K., *Turkey*, Ernest Benn Ltd, London, 1926, σελ.107.

²¹ Ενδεικτικά αναφέρονται οι πόλεις με ακμαίο ελληνικό πληθυσμό Βουρλά, Αιβαλί, Μοσχονήσια, Μουδανία, Αζάρι, Μαγνησία, Κασαμπά.

²² Βλ. αναφορά σε σχετική επιστολή του Ρακτιβάν προς τη Μέλπω Λογοθέτη-Μερλιέ, 24 Μαΐου 1924, όπως αναφέρεται σε Αποστολόπουλο, Φ.Δ., «Εισαγωγή», *Η Έξοδος-Μαρτυρίες από τις επαρχίες των δυτικών παραλίων της Μικρασίας*, Τόμος Α', Αθήνα, 1980, σελ. π', υποσ. 2. Για τον ακριβή αριθμό των θυμάτων υπάρχουν διάφορες εκτιμήσεις που ξεκινούν από τις 300.000 (Μαρκεζίνης), 400.000 (Μισαηλίδης), 640.000 (Πάλλης) και φθάνουν στο 1.000.000 (Καψής). Για τα αριθμητικά στοιχεία βλ. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, Τόμος ΙΕ, σελ. 247.

²³ Chamberlain, House of Commons, 3 & 15 Μαΐου 1922. Επίσης *A History of the Peace Conference of Paris*, ed. Temperley, Τόμος VI, Oxford, 1924, σελ. 36.

²⁴ Βλ. ακριβή στοιχεία σε Ladas, S., *The exchange of minorities between Bulgaria, Greece and Turkey*, The Macmillan Company, New York, 1932, σελ.437-442. Στην απογραφή του 1928 κατεγράφησαν 1.221.849 πρόσφυγες. Από αυτούς 151.892 είχαν μεταναστεύσει στην Ελλάδα πριν τη μικρασιατική καταστροφή. 117.633 πρόσφυγες προέρχονταν από άλλες χώρες εκτός Τουρκίας, π.χ Βουλγαρία, Ρωσία, Αλβανία, Γιουγκοσλαβία. Επίσης 189.916 Έλληνες ήλθαν στην Ελλάδα από τη Μικρά Ασία μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών το 1923. Είναι άγνωστος ο αριθμός των ατόμων που πέθαναν στην Ελλάδα λόγω των κακουχιών. Επίσης είναι άγνωστος ο αριθμός όσων μετανάστευσαν για τρίτες χώρες. Βλ. Πάλλης, Α., *Συλλογή Στατιστικών σχετικώς με την Ανταλλαγή Πληθυσμών*, Αθήνα 1929, σελ. 4.

²⁵ Βλ. Πετροπουλος, Γ., «Η υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών·ελληνοτουρκικές ειρηνευτικές διευθετήσεις, 1922-1930», *Ελευθέριος Βενιζέλος-κοινωνία-οικονομία-πολιτική στην εποχή του*, επιμ. Βερέμης & Γουλιμή, Εκδόσεις Γνώση, Αθήνα, 1989, σελ. 443.

²⁶ Θεοτοκάς, Μ., *Νομικά και ιστορικά μελετήματα*, Αθήναι, Ίκαρος, 1947, σελ. 57.

ελληνικού άμαχου πληθυσμού. Η πρόθεση για αυτές τις εξοντώσεις από πλευράς τουρκικής ηγεσίας, εκδηλώθηκε με τις σχετικές αποφάσεις σε ανώτατο επίπεδο, όπως φαίνεται με διαταγή του στρατιωτικού διοικητή Σμύρνης Νουρεντίν, αλλά και τη μετέπειτα στάση της τουρκικής κυβερνήσεως με την πρακτική των Αμελέ Ταμπουρού. Κατόπιν αυτών των στοιχείων είναι προφανές ότι υπήρξε γενοκτονία του ελληνισμού, η οποία επικεντρώθηκε κυρίως στις περιοχές που ήσαν από το 1919 υπό ελληνική διοίκηση.²⁷ Η γενοκτονία συνοδεύθηκε από εθνικάθαρση του ελληνικού και αρμενικού στοιχείου.

5. Η αμφισβήτηση της γενοκτονίας

Τα βασικά επιχειρήματα όσων αμφισβητούν τη γενοκτονία των Ελλήνων στη Μικρά Ασία είναι τα εξής:

- α. Τα όσα έγιναν στη Μικρά Ασία ήταν «*συνέπεια ενός αιματηρού πολέμου στον οποίο η Ελλάδα όχι μόνον ήρζατο πρώτη χειρών αδίκων, αλλ' ενεπλάκη σε ένα αδιέξοδο για σκοπούς κατακτητικούς και όχι απελευθερωτικούς...*»²⁸
- β. η εκδίωξη των Ελλήνων από τη Μικρά Ασία έγινε στο πλαίσιο της Συνθήκης περί ανταλλαγής πληθυσμών του 1923²⁹
- γ. αντιστοίχως η Ελλάδα μπορεί να κατηγορηθεί για ανάλογη συμπεριφορά έναντι των Τούρκων.
- δ. «*δεν είναι γνωστό κάποιο σχέδιο, όπως στην περίπτωση των Αρμενίων. Δεν υπάρχει για τους Έλληνες κάτι αντίστοιχο με την εντολή του Ταλάτ Πασά για τη 'μαζική εκτόπιση' των Αρμενίων το 1915*»,³⁰

Επ' αυτών πρέπει να παρατηρηθούν τα ακόλουθα:

α. Ο ελληνοτουρκικός πόλεμος δικαιολογεί τα όσα έγιναν στη Μικρά Ασία το Σεπτέμβριο του 1922;

Ανάλογο επιχείρημα είχε αντιμετωπίσει το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης στην υπόθεση της προσφυγής της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης κατά της Γιουγκοσλαβίας. Το Διεθνές Δικαστήριο τότε είχε τονίσει ότι από πουθενά δεν συνάγεται πως η απαγόρευση της γενοκτονίας εξαρτάται από τις συνθήκες κάτω από τις οποίες αυτή εκτελείται. Η γενοκτονία απαγορεύεται σε περιόδους πολέμου και ειρήνης. Το κρίσιμο στοιχείο που ενδιαφέρει είναι να εκτελούνται οι

²⁷ Η γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου είχε ξεκινήσει από το 1919 και δεν αναφέρεται αυτοτελώς στην παρούσα μελέτη.

²⁸ Βλ. σχετ. Ελεφάντη, Α., «14 Σεπτεμβρίου: ημέρα εθνικής αμνησίας», *Τα Νέα*, 24-25 Φεβρουαρίου 2001.

²⁹ Μπρεδήμας, Α., «Ήταν η Μικρασιατική Καταστροφή μία γενοκτονία;», *Αυγή*, 18 Φεβρουαρίου 2001.

³⁰ Γαλατσιάτος, Π., «Ερωτηματικά από αίμα για τη Μικρασιατική Καταστροφή», *Τα Νέα*, 24-25 Φεβρουαρίου 2001.

πράξεις που συνιστούν γενοκτονία και όχι η φύση της διαμάχης και οι συνθήκες υπό τις οποίες έγινε η γενοκτονία.³¹

Συνεπώς, είναι παντελώς αδιάφορο εάν η γενοκτονία των Ελλήνων έλαβε χώρα αμέσως μετά τη συντριβή του ελληνικού στρατού και ήταν “μοιραία συνέπεια” του θυμού ή της εκδικήσεως των Τούρκων για εκείνους που είχαν εισβάλλει στην πατρίδα τους. Με αυτή τη “λογική”, οι λαοί της Ευρώπης θα μπορούσαν αμέσως μετά το τέλος των δύο παγκοσμίων πολέμων να προβούν σε γενοκτονία των Γερμανών όντας απολύτως δικαιολογημένοι.

Επιπλέον, εκτός από νομικά αδιάφορος, είναι και εκτός ιστορικής πραγματικότητας ο ισχυρισμός ότι η Ελλάδα “ήρξατο πρώτη χειρών αδίκων”. Πολύ πριν τη μικρασιατική εκστρατεία, η πολιτική των Νεοτούρκων ήταν η εξόντωση των μη μουσουλμανικών πληθυσμών. Ιθύνων νούς υπήρξε ο γερμανός στρατηγός Λίμαν Φον Σάντερς που ανέλαβε το 1913 τη στρατιωτική διοίκηση της Τουρκίας. Υπό την καθοδήγησή του άρχισε ο βίαιος εκτοπισμός των ελληνικών πληθυσμών της δυτικής Μικράς Ασίας προς την ενδοχώρα.³² Η εντολή δόθηκε με απόφαση της τουρκικής κυβερνήσεως στη διοίκηση Σμύρνης στις 14 Μαΐου 1914.³³ Αν και ο εκτοπισμός δεν επεκτάθηκε στην πόλη της Σμύρνης, δεκάδες χιλιάδες Έλληνες από τις αγροτικές περιοχές της Τροίας έως τον κόλπο της Σάμου εκτοπίστηκαν ή διέφυγαν στην Ελλάδα για να γλυτώσουν. Παράλληλα με τους εκτοπισμούς γίνονταν και επιτάξεις περιουσιών με στόχο τον πλήρη αποκλεισμό των Ελλήνων από την οικονομική ζωή.

Πολλές φορές οι εκτοπισμοί συνοδεύονταν από αθρόες σφαγές (π.χ. Φώκαια). Υπενθυμίζεται ότι με τη μέθοδο των εκτοπισμών και των πορειών μέσα σε δυσμενείς καιρικές συνθήκες εξοντώθηκε το αρμενικό στοιχείο. Οι διωγμοί και οι βίαιοι εκτοπισμοί

³¹ “The Court will begin with a consideration of Yugoslavia's first proposition. In doing so, it will start by recalling the terms of Article I of the Genocide Convention, worded as follows:

“The Contracting Parties confirm that genocide, whether committed in time of peace or in time of war, is a crime under international law which they undertake to prevent and to punish.”

The Court sees nothing in this provision which would make the applicability of the Convention subject to the condition that the acts contemplated by it should have been committed within the framework of a particular type of conflict. The contracting parties expressly state therein their willingness to consider genocide as “a crime under international law”, which they must prevent and punish independently of the context “of peace” or “of war” in which it takes place. In the view of the Court, this means that the Convention is applicable, without reference to the circumstances linked to the domestic or international nature of the conflict, provided the acts to which it refers in Articles II and III have been perpetrated. In other words, irrespective of the nature of the conflict forming the background to such acts, the obligations of prevention and punishment which are incumbent upon the States parties to the Convention remain identical”. Case concerning application of the Convention on the prevention and punishment of the crime of genocide (Bosnia-Herzegovina v. Yugoslavia), 11 July 1996, ICJ Reports, General List No. 9, par. 31.

³² Για τα στοιχεία που αποδεικνύουν το ρόλο των Γερμανών επιτελών στον ξεριζωμό του ελληνικού στοιχείου βλ. Αποστολόπουλος, Φ.Δ., «Εισαγωγή», στο *Η Έξοδος-Μαρτυρίες από τις επαρχίες των δυτικών παραλίων της Μικρασίας*, Τόμος Α', Αθήνα, 1980, σελ. νθ', υποσ. 6. Μεταξύ άλλων αναφέρεται δημοσίευμα του Γερμανού Στρατηγού Ίμχωφ στον τύπο της Βιέννης, στις 29 Ιανουαρίου 1914 για ξεριζωμό του ελληνικού στοιχείου από την Τουρκία.

³³ Βλ. σχετ. Αλαμανή & Παναγιωτοπούλου, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τόμος ΙΕ, σελ. 98-102.

των Ελλήνων συνεχίσθηκαν μέχρι και το 1917.³⁴ Τα σπίτια των εκτοπισθέντων καταλάμβαναν αμέσως μουσουλμάνοι πρόσφυγες από τα Βαλκάνια. Τέλος, οι αστικοί πληθυσμοί διώχθηκαν δια μέσου της υποχρεωτικής στρατολογήσεως των ανδρών από 20-45 ετών, οι οποίοι εστάλησαν υπό εξοντωτικές συνθήκες εργασίας στα περιώνυμα Αμελέ Ταμπουρού-Τάγματα Εργασίας. Υπολογίζεται ότι κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο συνολικά 200.000 Έλληνες υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν τις εστίες τους από τη Μικρά Ασία είτε ως πρόσφυγες είτε ως εκτοπισμένοι στην Ανατολία.³⁵

Η γενοκτονία των Ελλήνων το 1922 δεν υπήρξε ένα συμπτωματικό, «τυχαίο» γεγονός. Ήταν συνέχεια ενός ευρύτερου σχεδίου που είχε ξεκινήσει η ηγεσία του νεοτουρκικού κινήματος με σκοπό τη δημιουργία εθνικού κράτους απαλλαγμένου από μη μουσουλμανικά-τουρκικά στοιχεία. Είχε ξεκινήσει κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου με τους Αρμενίους γενικώς και τους Έλληνες της περιοχής της Σμύρνης. Συνεχίσθηκε από το κεμαλικό καθεστώς με την εξόντωση όχι μόνον όλων των Ελλήνων της Ανατολίας αλλά και κάθε χριστιανικού στοιχείου στη δυτική Μικρά Ασία μετά την είσοδο των κεμαλικών στρατευμάτων στη Σμύρνη. Μετά το τέλος του πολέμου στόχος έγιναν οι εναπομείνουσες μη μουσουλμανικές μειονότητες στην Κωνσταντινούπολη και οι Κούρδοι της νοτιανατολικής Τουρκίας.³⁶

β. Η εκδίωξη των Ελλήνων έγινε στο πλαίσιο της συνθήκης περι ανταλλαγής πληθυσμών

Η Συνθήκη περί υποχρεωτικής ανταλλαγής των ελληνικών πληθυσμών που ζούσαν στην Τουρκία και των μουσουλμανικών πληθυσμών που ζούσαν στην Ελλάδα υπεγράφη στις 30 Ιανουαρίου 1923. Κατ' εφαρμογή της συγκεκριμένης συνθήκης αντηλλάγησαν 189.916 Έλληνες και 355.635 Τούρκοι. Ο αριθμός του 1.100.000 Ελλήνων προσφύγων που αναφέρεται ότι έχει φθάσει στην Ελλάδα από την Τουρκία, περιλαμβάνει και όσους έφυγαν

³⁴ Στις 27 Μαρτίου 1917 όλοι οι κάτοικοι του Αϊβαλιού από 20 έως 80 ετών υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν την πόλη και να εκτοπισθούν στο εσωτερικό.

³⁵ Το αριθμό αυτό δίνει ο Ladas, S., *The exchange of minorities between Bulgaria, Greece and Turkey*, The Macmillan Company, New York, 1932, σελ.21. βλ. επίσης Psomiades, H., *The Eastern Question: the last phase-a study in Greek-Turkish diplomacy*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1968, σελ.61-62, fn.8, όπου αναφέρεται πλήθος πηγών και στοιχείων. Η «Πατριαρχική Κεντρική Επιτροπή υπέρ των μετατοπισθέντων ελληνικών πληθυσμών» αναφέρει 88.485 πρόσφυγες από τη Θράκη, 144.559 από τη δυτική Μικρά Ασία, 257.019 από τον Πόντο, σύνολο 490.063, *Μαύρη Βίβλος*, Κωνσταντινούπολις, 1919. Στη σχετική συζ'τηση που έγινε στη Γ' Εθνοσυνέλευση αναφέρθηκε ο αριθμός των 727.286 που αφορά όμως το σύνολο των διωχθέντων και κατά την περίοδο των Βαλκανικών πολέμων, βλ. *Πρακτικά της Γ' των Ελλήνων Εθνοσυνελεύσεως*, Απρίλιος 1921, σελ. 21-22. βλ. επίσης Ruauux, R., *La deportation et le rapatriement des Grecs en Turquie*, Paris, 1919, σελ.6-8.

³⁶ Από την πλούσια βιβλιογραφία που υπάρχει σχετικώς, επισημαίνεται το πρόσφατο βιβλίο του Bloxham, ως ανωτ. υποσ. 10, που προσεγγίζει εκ νέου όχι μόνον την πολιτική των Νεοτούρκων περί δημιουργίας ενός «ομογενοποιημένου» κράτους αλλά και τους λόγους που τα γεγονότα εκείνης της εποχής αγνοήθηκαν σε μεγάλο βαθμό μετά το 1923.

υπό την απειλή σφαγής πριν την υπογραφή της συνθήκης. Οι 189.000 Έλληνες προέρχονταν όλοι από περιοχές άλλες εκτός των αιγαιακών παραλιών της Μικράς Ασίας αφού εκεί δεν είχε μείνει ούτε ένας Έλληνας. Όπως ανέφερε και ο ίδιος ο Βενιζέλος σε μία επιτροπή προσφύγων το 1929:

«Το σύμφωνο της Λωζάνης στην ουσία δεν αποτελεί σύμφωνο για την ανταλλαγή ελληνικών και μουσουλμανικών πληθυσμών και των περιουσιών τους αλλά μόνον ένα σύμφωνο για την αποχώρηση του μουσουλμανικού πληθυσμού από την Ελλάδα μετά την εκδίωξη των Ελλήνων από την Τουρκία. Αυτή είναι η πραγματικότητα»³⁷

Συνεπώς, η εκδίωξη των Ελλήνων από τα παράλια της Μικράς Ασίας είχε συντελεσθεί μήνες πριν την υπογραφή της συνθήκης και δεν είχε σχέση με την ανταλλαγή των πληθυσμών.³⁸

Τέλος, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η συμφωνηθείσα ανταλλαγή των πληθυσμών βασίστηκε εν πολλοίς και στην εμπειρία που είχε προηγηθεί από τη γενοκτονία των Αρμενίων κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Η αρμενική γενοκτονία νομιμοποιούσε τη βασική ιδέα της μετακίνησης ενός τόσο μεγάλου αριθμού ατόμων αφού τυχόν παραμονή θα εγκυμονούσε σοβαρούς κινδύνους για την ασφάλειά τους.³⁹

γ. Τα έκτροπα του ελληνικού στρατού την περίοδο 1919-22

Είναι γεγονός ότι ο ελληνικός στρατός κατά τη διάρκεια της περιόδου 1919-22 προέβη σε αρκετές περιπτώσεις σε έκτροπα εις βάρος Τούρκων.⁴⁰ Χαρακτηριστικά αναφέρονται τα γεγονότα αμέσως μετά την αποβίβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη το 1919 (που οδήγησαν στη σύσταση ειδικής διασυμμαχικής ανακριτικής επιτροπής προς διερεύνηση των γεγονότων),⁴¹ οι καταστροφές τουρκικών χωριών στη ζώνη επιχειρήσεων κατά την

³⁷ Ladas, S., *The exchange of minorities between Bulgaria, Greece and Turkey*, The Macmillan Company, New York, 1932, σελ.465.

³⁸ Αξίζει να παρατηρηθεί ότι, ενώ κατά τα συμφωνηθέντα οι ανταλλαγέντες Έλληνες θα έφευγαν από τη Μικρά Ασία μετά τον Μάιο του 1924, για να προστατευθούν από τις δυσμενείς χειμερινές καιρικές συνθήκες, οι Τούρκοι τους κρατούσαν στα λιμάνια της Μικράς Ασίας υπό άθλιες συνθήκες και κινδύνευαν να αποδεκατισθούν από την πείνα και τις ασθένειες, βλ. «...Mr. Jackwith of the Near East Relief, in a report to Mr. Widding, neutral member of the Commission, reported that the Greeks driven to the ports of Asia Minor were in danger of suffering decimation during the winter from epidemics and starvation», Ladas, S., *The exchange of minorities between Bulgaria, Greece and Turkey*, The Macmillan Company, New York, 1932, σελ.427-427.

³⁹ Βλ. σχετ. Barutciski, M., "Population exchanges in international law and policy" στο συλλογικό έργο *Crossing the Aegean-An appraisal of the 1923 compulsory population exchange between Greece and Turkey*, Hirschon, R., editor, Berghahn Books, New York-Oxford, 2004, σελ. 27. Επίσης Bloxham, ως ανωτ. υποσ. 10, σελ. 110-111.

⁴⁰ Βλ. χαρακτηριστικά το βιβλίο του Toynbee, *The western question in Greece and Turkey. A study in the conflict of civilizations*, London, 1922, το οποίο πρακτικώς είχε ως συνέπεια να χάσει ο κορυφαίος ιστορικός την έδρα Κοραή στο Kings College του Λονδίνου, βλ. σχετ. Clogg, R., «Κικγς Κολλετζ, Λονδίνο και Ελλάδα, 1915-1922», *Ελευθέριος Βενιζέλος-κοινωνία-οικονομία-πολιτική στην εποχή του*, επιμ. Βερέμης & Γουλιμή, Εκδόσεις Γνώση, Αθήνα, 1989, σελ. 164-166.

⁴¹ Για την τουρκική άποψη επί του θέματος βλ. Erhan, Ç, *Greek occupation of Izmir and adjoining territories-Report of the inter-allied Commission of inquiry*, (May-September 1919), Sam Papers No. 2/99, Ankara - April 1999. Επίσης βλ. σχετ. Αλαμανή-Παναγιωτοπούλου, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τόμος ΙΕ σελ. 125-126.

εκστρατεία του 1921 και οι πυρπολήσεις χωριών, σιδηροδρομικών σταθμών και γεφυρών κατά την υποχώρηση των υπολειμμάτων του στρατού μετά τη διάσπαση του μετώπου το 1922.⁴²

Για να διαπιστωθεί όμως η γενοκτονία απαιτείται να διαπιστωθεί και η πρόθεση για την ολική ή μερική καταστροφή της ομάδας. Στην προκειμένη περίπτωση κρίσιμο στοιχείο είναι να δούμε ποιά ήταν η επίσημη θέση της ελληνικής πλευράς και κατά πόσον είχε την πρόθεση της γενοκτονίας, κατευθύνοντας αντιστοίχως και τον ελληνικό στρατό προς αυτή την κατεύθυνση. Επ' αυτού του θέματος υπάρχει πληθώρα στοιχείων σύμφωνα με τα οποία η επίσημη ελληνική πολιτική ήταν η τιμωρία όσων ενέχονταν σε εγκλήματα πολέμου κατά των Τούρκων. Ενδεικτικά αναφέρονται τα ακόλουθα:

Την ημέρα αποβιβάσεως των ελληνικών στρατευμάτων στη Σμύρνη το 1919 υπήρξε ανταλλαγή πυροβολισμών με Τούρκους στρατιώτες, που είχε ως αποτέλεσμα τον τραυματισμό και θάνατο 47 πολιτών διαφόρων εθνικοτήτων, 5 Τούρκων στρατιωτών και 2 Ελλήνων. Επίσης, μετά τα επεισόδια δολοφονήθηκαν αιχμάλωτοι Τούρκοι στρατιώτες. Ανάλογα περιστατικά έγιναν και στο Αϊδίνιο κατά την είσοδο του ελληνικού στρατού. Επ' αυτών των επεισοδίων ο Βενιζέλος τηλεγράφησε τα ακόλουθα:

«...των αξιοθρήνητων τούτων γεγονότων η ευθύνη βαρύνει τα στελέχη του στρατού της κατοχής. Και κατά μεν των αμεσώτερον ευθυνομένων αξιωματικών θα ασκηθή ο προσήκων έλεγχος μετά πάσης της επιβαλλομένης εκ των περιστάσεων αυστηρότητας. Αλλά αισθάνομαι την ανάγκη να απευθυνθώ προς πάντας τους αξιωματικούς του σώματος κατοχής και να ζητήσω παρ' αυτών να δειχθούν άξιοι της υψηλής αποστολής...Δια τούτο αξιώ παρά των αξιωματικών όπως συναισθανόμενοι πλήρως την κρισιμότητα της δημιουργηθείσης καταστάσεως, αντιδράσουν αποτελεσματικώς κατ' αυτής όχι μόνον δι' απαύστου διδασκαλίας προς τους στρατιώτας αλλά και εκθέτοντες εν ανάγκη εις κίνδυνον αυτήν την ζωή των δια να προλάβουν παρεκτροπάς των υπ' αυτούς ανδρών...Ηλθομεν εις Μικράν Ασίαν όχι δια να φέρωμεν την ελευθερίαν εις μόνους τους ομοεθνείς μας αλλά και δια να διασφαλίσωμεν αυτήν εξ ίσου εις όλα τα στοιχεία του πληθυσμού. Εάν εις το υψηλόν έργον όπερ αναλάβομεν τους εύρομεν αντιπράττοντες θα συμπεριφερθώμεν προς αυτούς ως προς εχθρούς. Εφιστώ ακόμη την προσοχήν των αξιωματικών επί της ανάγκης να αποδέχωνται δυσπίστως τα καταγγελλόμενα υπό το

⁴² “...the Greeks abandoning everything but their rifles and living off the country, stopped only long enough to set fire to village after village as they fled through them, leaving a trail of burning ruins behind”, αναφέρουν οι Toynbee, A. & Kirkwood, K., *Turkey*, Ernest Benn Ltd, London, 1926, σελ.106. Επίσης «Οι Έλληνες υποχωρώντας ή πιο σωστά φεύγοντας ασύντακτοι, έκαιγαν και κατάστρεφαν χωριά. Μα και οι Τούρκοι έσφαζαν τους Έλληνες που έπιαναν και έκαιγαν τα σπίτια των Χριστιανών», Κορδάτος, *Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας*, Τόμος XIII, 1958, σελ.577 & υποσ.1. βλ. επίσης Kinross, *Ataturk, the rebirth of a nation*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1990, σελ.314.

ομογενών κατά αλλογενών. Η μακρά δουλεία και τα μακρά παθήματα άγουν αυτούς πολλάκις να ρέπουν εις διατύπωσιν υπερβολικών, ενίοτε και αβασίμων κατηγοριών δια να εκδικηθούν παλαιάς ή και προσφάτους αδικίας...»⁴³

Η ίδια στάση κυριάρχησε μέχρι και του τέλους της επίσημης ελληνικής παρουσίας στη Μικρά Ασία. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην πόλη της Σμύρνης παρέμειναν καθ' όλη τη διάρκεια της ελληνικής κατοχής άνω των 200.000 Τούρκων. Εάν υπήρχε πρόθεση γενοκτονίας αυτοί θα έπρεπε να ήσαν τα πρώτα θύματα. Εξ άλλου, η παραμονή ως Ύπατου Αρμοστή στη Σμύρνη του Αριστείδη Στεργιάδη από το 1919 έως το 1922 παρά την αλλαγή των κυβερνήσεων, ήταν χαρακτηριστική για τις προθέσεις της ελληνικής πλευράς. Ο Στεργιάδης ήταν γνωστός για την αυστηρότητά του στην τήρηση της ισοπολιτείας. Συχνά η ελληνική κοινή γνώμη τον κατηγορούσε ότι τιμωρούσε υπερβολικά χριστιανούς ανώ αντιθέτως ήταν επιεικής με τους μουσουλμάνους.

Τα εγκλήματα που διέπραξε ο ελληνικός στρατός κατά την παραμονή του στη Μικρά Ασία ήσαν αναρίθμητα εγκλήματα πολέμου. Υπεύθυνοι για τη διάπραξή τους ήσαν οι στρατιώτες και οι διοικητές τους. Όσον καιρό όμως υπήρχε οργανωμένη ελληνική διοίκηση στη Μικρά Ασία καταδίκασε αυτά τα γεγονότα και τιμωρούσε σε γενικές γραμμές τους υπαίτιους. Επιπλέον τα συγκεκριμένα εγκλήματα δεν έλαβαν ποτέ μαζική μορφή εις βάρος συλλήβδην των Τούρκων που κατοικούσαν στην περιοχή υπό ελληνική διοίκηση και φυσικά δεν μπορούν σε καμία περίπτωση να θεωρηθούν γενοκτονία. Η διάκριση μεταξύ αυτών των εγκλημάτων πολέμου με τη γενοκτονία είναι αντίστοιχη με τις εκτελέσεις Ελλήνων από τους Γερμανούς και την εξαφάνιση της εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης. Στην περίπτωση των εκτελέσεων έχουμε έγκλημα πολέμου, που σαφώς καταδικάζεται, ενώ στη περίπτωση των Εβραίων έχουμε γενοκτονία ενός πληθυσμού.

δ. Δεν υπάρχει στην περίπτωση των Ελλήνων αντίστοιχη εντολή σαν αυτή του Ταλάτ Πασά για τη γενοκτονία των Αρμενίων

Όπως αναφέρεται και στην αρχή του κειμένου, υπάρχει η διαταγή υπ' αριθμόν 5 του Νουρεντίν Πασά με ημερομηνία 3 Σεπτεμβρίου 1922. Το περιεχόμενό της είναι όμοιο με αυτό των εντολών του Ταλαάτ Πασά από 9 Φεβρουαρίου 1915 μέχρι 7 Μαρτίου 1916,⁴⁴ που οδήγησαν στη γενοκτονία των Αρμενίων.

⁴³ Τηλεγράφημα Βενιζέλου προς Στρατηγό Νίδερ, 1782/6625ΔΙ:[28]5.7.19, όπως αναφέρεται σε Σολομωνίδου Β., «Βενιζέλος-Στεργιάδης, μύθος και πραγματικότητα», στο συλλογικό έργο *Ελευθέριος Βενιζέλος-κοινωνία-οικονομία-πολιτική στην εποχή του*, επιμ. Βερέμης & Γουλιμή, Εκδόσεις Γνώση, Αθήνα, 1989, σελ. 509-510. Βλ. επίσης σχετ. Τριανταφυλλίδης, Χ., *Η Μικρασιατική εκστρατεία και το ημερολόγιον ενός σπλίτον*, Εκδόσεις Δωδώνη, Αθήνα-Γιαννίνα, 1984, σελ. 27.

⁴⁴ Τα τηλεγραφήματα του Ταλαάτ Πασά δημοσιεύθηκαν στην εφημερίδα του Λονδίνου *Daily Telegraph*, 29 Μαΐου 1922.

6. Μικρασιατική Καταστροφή ή γενοκτονία;

Είναι γεγονός ότι η ψήφιση του Ν. 2645/98 έγινε σε μία περίοδο που οι ελληνοτουρκικές σχέσεις ήταν κακές. Είναι επίσης γεγονός, ότι ο όρος που έχει καθιερωθεί μεταξύ των Ελλήνων και απεικονίζει πλήρως την πραγματικότητα των όσων συνέβησαν στη Μικρά Ασία μετά την κατάρρευση του μετώπου τον Αύγουστο του 1922 είναι ο όρος «Μικρασιατική Καταστροφή». Αυτό δεν σημαίνει ότι όσα έγιναν στη Μικρά Ασία δεν συνιστούσαν γενοκτονία, όπως αντιστοίχως ο όρος «ολοκαύτωμα» δεν σημαίνει ότι δεν έγινε γενοκτονία των Εβραίων κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Εξ άλλου στα κείμενα της εποχής για τη Μικρά Ασία αναφέρεται ο όρος «εξανδραποδισμός» των Ελλήνων.⁴⁵ Ο όρος καταστροφή αποκομμένος από τις ιστορικές συνθήκες στις οποίες γεννήθηκε μπορεί να σημαίνει τα πάντα: από την πυρκαγιά ενός σπιτιού μέχρι την έκρηξη ενός ηφαιστείου. Ο όρος «Μικρασιατική Καταστροφή» στις ιστορικές συνθήκες υπό τις οποίες γεννήθηκε περιλαμβάνει εκτός από τη γενοκτονία, την εθνοκάθαρση, την καταστροφή των ελληνικών πολιτιστικών μνημείων στην απέναντι όχθη του Αιγαίου, τη βίαιη αποκοπή του ελληνισμού από τις πατρογονικές εστίες του, το χάος της προσφυγιάς στην Ελλάδα, τη διάλυση ενός ολόκληρου κόσμου για ενάμισυ εκατομμύριο Έλληνες.

Είναι σαφές ότι ο όρος ο οποίος θα συνεχίζει να περιγράφει τα όσα συνέβησαν το 1922 θα εξακολουθεί να παραμένει ο όρος Μικρασιατική Καταστροφή και δεν πρόκειται να αντικατασταθεί από τον όρο γενοκτονία. Η γενοκτονία όμως υπήρξε. Η γνώση των γεγονότων εκείνης της περιόδου δεν θα πρέπει να αποφεύγεται. Οι δύο λαοί, Έλληνες και Τούρκοι, πρέπει να χτίσουν τις σχέσεις τους βασιζόμενοι στην πραγματικότητα, γνωρίζοντας τα ιστορικά γεγονότα και προσπαθώντας συνειδητά να ξεπεράσουν τους εαυτούς τους για να μην ξαναζήσουμε τέτοιες εφιαλτικές ημέρες.

⁴⁵ Αγγελομάτης, ως ανωτ υποσ. 16, σελ. 271. Επίσης αναφέρεται σε σχέση με τις δύο διαταγές του Νουρεντίν ότι φανέρωναν «την συστηματικήν εφαρμογήν του σχεδίου εξαφανισμού πάσης ελληνικής ζωής και πλήρους εκτουρκισμού της Μικράς Ασίας»